

нки, В. Винниченка, котрі закликали народ до боротьби за волю. Глибоко філософські тексти, які мають настановний характер бачимо у Т. Шевченка (закликав народ до героїчної боротьби за волю), І. Франка (оспілював інтелектуальний героїзм), Л. Українки (визначила ґендерне розуміння героїзму). Як зауважує В. Казанський: «Національна ідея у такому «доленосному» плані – те, що об'єднує народ на переломних, критичних етапах історії, пробуджує у ньому героїзм, готовність до подвигу, жертвності в ім'я важливої і навіть великої мети» [18, с. 267]. В історичному романі «Мальви» Р. Іванчук дає таку трактовку героїчним діям: «Лізти на рожен і чесно вмирати – геройське діло. Таких героїв хвалять і шанують. Користь від їхніх подвигів немала – так. Ці безумці – то світочі, без яких жоден народ не міг би стати народом...» [19]. Саме такими критеріями обґрунтовується суто «український тип героїзму», що пояснює нащадкам дії предків на різних етапах становлення української державності.

У сучасному трактуванні героїзму мають місце і негативні тенденції, що проявляються в нав'язуванні певного образу «героя» державою. В даному випадку герой стає засобом маніпуляцій, які державна влада використовує задля впливу на масову свідомість. Посилаючись на загальновідомі історичні факти можна прослідкувати, що трудові рекорди готувалися цілою групою людей (бригадою), а героїчні лаври присвоювали лише одному; військова наука вимагає від солдат зберігати своє життя, а не жертвувати ним заради героїчного вчинку. Але необхідність пошуку державою нових героїв пов'язана зі змінами, які відбуваються у політичному, культурному та духовному устрої сучасного суспільства.

Героїзм цікавий для нас, перш за все, тим, що є позитивним відхиленням від загальноприйнятого соціокультурного типу людини, який склався та отримав масове розповсюдження в суспільній свідомості. Так, герой сприймається як надлюдина, але з іншого боку, героїзм визнається крайністю (С. Булгаков, І. Тен) [12]. Проте, з визначенням «позитивне відхилення» можна не погодитись. На думку автора статті, здатність до героїчного вчинку притаманна кожній людині, а проявитися вона може лише за певних обставин (в переважній більшості критичних). Таким чином, риса, що притаманна всьому людству, не може бути відхиленням – вона є нормою.

Звертаючись до минулого людства бачимо безліч прикладів, коли героїзм стає масовим явищем. Яскравим прикладом чого може бути Велика Вітчизняна війна, коли героїзм став своєрідною адекватною реакцією на екстраор-

динарні об'єктивні умови. Масовий героїзм може носити як стихійний характер, так і бути свідомо організованим.

Наведені приклади різні за часом свого виникнення, характером обґрунтування та напрямками, відкривають низку рис феномену героїзму та окреслюють певні аспекти його вивчення. Образ героя та героїчного має сенс в будь-якій соціальній системі, в кожному історичному епоху. Він не є чимось постійним та закріпленим, а існує у співвідношенні з певними культурними умовами розвитку суспільства на різних етапах та відображає людську свідомість, психіку та культуру в цілому. «Існує тісний та непорушний зв'язок між героєм та народом, який його породив. У вигляді героя неминуче проявляються основні риси народу, що дав йому життя... В народі герой черпає силу Духа та жар серця, волю та культуру» [7, с. 273]. Розуміння героїчного допомагає орієнтуватися в сучасному світі при виникненні різноманітних моральних колізій.

Спираючись на вищевикладене, можна дати наступне визначити героя – це людина, яка знаходиться у стані боротьби, зіштовхуючись на своєму шляху з різного роду перепонами, як зовнішніми так і внутрішніми.

Отже, проведене дослідження свідчить, що феномен героїзму є складним та неоднозначним, а значить потребує подальшого осмислення у полідисциплінарному науковому дискурсі.

1. Волкогонов Д. А. Феномен героїзму: (О героях и героическом) / Д. А. Волкогонов. – М.: Политиздат, 1985.
2. Вико Дж. Основания новой науки о природе нации / Дж. Вико. – М.; К., 1994.
3. Гегель Г. В. Лекции по эстетике / Гегель Г. В. // Собр. соч. – М., 1938. Т. XII. – Кн. 1.
4. Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни / Ф. Ницше // Соч.: в 2-х тт. – М.: Мысль, 1997. – Т. 1.
5. Ницше Ф. Твори / Ф. Ницше. – М., 1903. – Т. 3.
6. Юркевич П. Д. Твори / П. Д. Юркевич. – Канада, 1979.
7. Ибаррури Д. Героев рождает народ / Д. Ибаррури // Сб.: Герои наших дней. – М.: Правда, 1961.
8. Тойнби А. Дж. Постигание истории / Дж. А. Тойнби. – М.: Прогресс, 1991. – 736 с.
9. Ницше Ф. Сочинения: в 2 тт. / Ф. Ницше. – М., 1990.
10. Кьеркегор С. Страх и трепет / С. Кьеркегор. – М.: Республика, 1993. – 276 с.
11. Бруно Дж. О героическом энтузиазме / Дж. Бруно. – К., 1996. – 352 с.
12. Булгаков С. Героизм и подвижничество (Из размышлений о религиозной природе русской интеллигенции) / С. Булгаков. – М.: Мол. Гвардия, 1991. – 462 с.
13. Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс. – М.: Наука, 1983. – 563 с.
14. Донцов Д. Дух нашей давнины / Д. Донцов. – Дрогобич: Відродження, 1991. – 492 с.
15. Липинський В. Універсализм у хліборобській ідеології / В. Липинський // Консерватизм: Антропология. – К.: Смолоскип, 1998. – 654 с.
16. Киященко Н. И. Героическое как категория эстетики / Н. И. Киященко // Эстетика. Категории. Искусство. – М., 1965. – 341 с.
17. Кемпбел Д. Герой із тисячею облич / Д. Кемпбел; [пер. з англ.]. – К.: Альтернатива, 1999. – 392 с.
18. Казанський В. Нація і держава: культура, ідеологія, духовність / В. Казанський. – Івано-Франківськ, 1999. – 410 с.
19. Іванчук Р. Мальви. – Харків: Фоліо, 2006. – 415 с.

Тетяна Мовчан

Політичні відносини в сучасному українському суспільстві: культурно-етичний аспект

Розглядаються особливості розвитку політичних відносин у сучасному українському суспільстві в культурно-етичному контексті. Здійснюється аналіз становлення політикуму в незалежній Україні, ґрунтуючись на теоретичному доробку американського політолога Пола Д'Аньєрі. Визначаються причини низького рівня моральності сучасного українського суспільства.

Political relations of modern Ukrainian society in the cultural and ethical context are considered. Basing on the theoretical works of an American political scientist Paul D'Anieri, the political relations in Ukraine since it gained its independence are analyzed. The reasons of low morals of modern Ukrainian society are determined.

Сучасне українське суспільство характеризується високою конфліктністю, яка зсередини руйнує його єдність та згуртованість. Така ознака характерна для молодих де-

мократичних політичних режимів, де тривають процеси трансформації. Пом'якшення та уникнення конфліктів, які виникають внаслідок розбіжності поглядів на вирішення

політичних питань, можливе лише за умови використання політичними акторами у власній діяльності політичної етики. Остання ж повинна здійснювати ефективну ціннісно-нормативну регуляцію діяльності осіб, включених в політичне життя України. Тому в даному контексті виникає необхідність ґрунтовного дослідження причин недостатності культурно-етичної складової в політичних відносинах у сучасному українському суспільстві.

Мета даної статті – розглянути культурно-етичний аспект розвитку сучасного українського суспільства.

Аналіз наукової літератури з етичної проблематики політичних відносин в Україні вказує на те, що дане питання недостатньо досліджене вітчизняними суспільствознавцями. Зокрема, ґрунтовні дослідження в галузі політичної етики здійснили Т. Г. Аболіна, В. А. Малахов, І. М. Кучеренко, але дані дослідники в основному зосереджувались на розгляді теоретичного аспекту політичної етики. Проблема сучасних політичних відносин в Україні приділяли увагу такі вітчизняні дослідники, як Журавський В. С., Зленко А. М., Невмержицький Є. В. та ін. Однак в даній статті з метою об'єктивної оцінки політичних відносин у сучасному українському суспільстві використовуватиметься праця сучасного американського політолога Пола Д'Аньєрі «Зрозуміти українську політику: влада, політика та інституційний дизайн», у якій автор здійснив ґрунтовне дослідження модерного українського політикуму.

Розвиток сучасного українського суспільства тісно пов'язаний із трансформаційними процесами, що розпочалися з набуттям Україною незалежності та продовжуються сьогодні. З проголошенням державного суверенітету було взято курс на зміну тоталітарного ладу, який існував у Радянському Союзі, на демократичний. Соціально-політична трансформація полягала в перетворенні суспільних структур з авторитарно-тоталітарних на демократичні. Самостійність власного суспільного врядування означала радикальну зміну глибинних підвалин суспільно-політичного життя.

Американський професор політології Пол Д'Аньєрі, який, ґрунтуючись на значному теоретичному та емпіричному матеріалі, виділив та проаналізував причини, чому Україна після виходу з Радянського Союзу не змогла розвинути в собі достатній рівень демократичних процедур та піти шляхом ліберальної демократії.

У книзі «Зрозуміти українську політику: влада, політика та інституційний дизайн» американський дослідник виокремлює три основні причини занепаду демократії в українському суспільстві. До них належать:

- фрагментарність та неефективність парламенту;
- інституційний дизайн;
- «політика сили» [4].

Фрагментарність та неефективність парламенту. Неефективність парламенту є вирішальною перешкодою для побудови в країні демократичного ладу, оскільки немає жодного прикладу у світі, де б існувала успішна демократія, не маючи при цьому ефективно функціонуючого законодавчого органу. Тому неіздатність парламенту вважається основною причиною занепаду нових демократичних режимів. Д'Аньєрі зазначає, що під час правління Л. Кучми парламент був неефективним тому, що, по-перше, не міг продукувати закони щодо основних питань, які виникали в країні, та, по-друге, більшість своїх повноважень законодавчий орган віддавав президенту.

Однак, варто відзначити, що головною причиною, яка зумовила фрагментарність та неефективність парламен-

ту, було застосування на парламентських виборах мажоритарної виборчої системи, сутність якої полягає в тому, що депутатські місця в кожному окрузі дістаються кандидату, який зібрав встановлену більшість голосів. В Україні відповідно до такої системи голосування мандати отримали представники поляризованих політичних сил, що мало результатом неможливість парламенту сформулювати одновекторний курс державної політики, вирішувати життєво важливі для країни питання так, як парламентарі визнавали пріоритетними різні політичні інтереси і в зв'язку з цим не могли досягнути компромісу. Така неспроможність парламенту легітимувала концентрацію усієї повноти політичної влади в особі Президента, який міг приймати одноосібні рішення та вимагати їх виконання.

Інституційний дизайн. Політичні інститути, створені в Україні, не забезпечують відповідних стимулів для політиків працювати спільно з метою розвитку держави. Певною мірою причиною цього є те, що українські політичні інститути були побудовані за аналогічним принципом, що існував у Радянському Союзі. А якщо конкретніше, інституції, що існували до 1991 року лише були частково реорганізовані. В даному відношенні законодавча база повністю була успадкована від Української Радянської Соціалістичної Республіки, а власна Конституція України була прийнята лише через 5 років після здобуття самостійності.

У період існування української держави в складі Радянського Союзу було заборонено існування інших політичних організацій, окрім комуністичної партії. Після проголошення незалежності утворилась велика кількість дрібних партій, підтримка яких серед населення була дисперсною, тому в парламент потрапили представники безлічі партій, що стало причиною розпорошеності та неіздатності парламентського органу.

Деякі дослідники політичних інститутів стверджують, що інституційна побудова може створити стимули об'єднання в коаліцію та досягнення компромісу, навіть у дуже диференційованому суспільстві. В даному контексті причина фрагментарності парламенту вбачається в незацікавленості політичних акторів об'єднуватися. В свою чергу причиною такої поведінки політиків є те, що їх основною метою є не ефективне управління, а збільшення власної влади та привілеї.

«Політика сили». В Україні протягом тривалого часу влада в практично повному обсязі зосереджувалася у виконавчій гілці. Політика сили означала можливість політичних акторів переслідувати свої цілі, виходячи при цьому за рамки встановлених правил.

Концентрація значної влади у виконавчого органу, очолюваного президентом, підтримувалася такими методами:

- вибіркоче прийняття законів
- ручне управління економікою
- контроль за засобами масової інформації
- управління виборчим процесом
- система патронажу.

Вибіркове прийняття законів дозволяло зміцнити президентські позиції та підірвати позиції тих, хто знаходився в опозиції до нього. Президент міг не лише сприяти незаконному переслідуванню та обвинуватити своїх противників, але й також забезпечити недоторканність своїм союзникам, що порушували закон. Така тактика спонукала еліти задля самозбереження підтримувати президента, чи хоча б не перешкоджати його діяльності.

Зосередженість значної політичної влади відкривала дорогу для отримання значних економічних ресурсів, і навпаки. Таким чином, існувало замкнене коло, в якому економічні та політичні ресурси зосереджувалися в одних руках. Такі ресурси використовувались для проведення виборчих кампаній та для залучення місцевих політичних еліт.

Контроль над засобами масової інформації здійснювався за рахунок того, що більшість інформаційних агентств перебували у державному володінні. Це давало змогу контролювати їх шляхом призначення менеджерів та редакторів, які гарантували вигідний репортаж для президента та невигідний для його опонентів. Крім того, якщо якесь інформаційне агентство наважувалося транслювати повідомлення, сюжети, які виставляли особу президента в небажаному світлі, у агентства могли виникнути труднощі з продовженням ліцензії тощо.

Контроль за виборчим процесом здійснювався шляхом призначення голови Центральної Виборчої Комісії, який здійснював нагляд за проведенням виборів. Це давало змогу викривляти результати виборів на користь союзників президента, а також проводити політику, яка ускладнювала виборчі кампанії його конкурентів. Лише той факт, що в 2004 році здійснювався паралельний підрахунок голосів на президентських виборах забезпечив незаперечний доказ фальсифікації.

Система патронажу – ще один засіб, за допомогою якого носій влади зміг підтримувати рівень своєї легітимності. Президент утверджував власне правління тим, що виграв вибори, забезпечував перемогу партіям, які його підтримували на парламентських виборах, за допомогою референдуму міг змінити закони на свою користь. Щоб отримати бажаний результат на виборах, потрібно було зібрати велику кількість голосів. Звичайно, контроль за Центральною Виборчою Комісією допомагає уникнути переслідування щодо викривлених результатів голосування, однак великомасштабну фальсифікацію важко приховати. Тут потрібно було зібрати певну кількість голосів, щоб фальсифікація не була надто вражаючою. В даному випадку використовувався контроль за діяльністю державних підприємств. Робоче місце за електоральну підтримку (інакше відомо, як патронаж) – система, що допомогла Л. Кучмі втриматися на верховіцці влади.

Поштовх до корінних змін в політичному житті української держави Пол Д'Аньєрі вбачає у Помаранчевій революції 2004 року, оскільки вважає, що в цей час відбулися певні зрушення в сторону демократії в державі, де від 1991 року, при наявності основних демократичних атрибутів (вибори органів державної влади, парламент як представник волі народу) домінували авторитарні методи управління.

Таким чином, український соціум протягом більше ніж десяти років перебував у стані так званого посттоталітарного синдрому, особливість якого полягає у властивому авторитарно-тоталітарному суспільству підневільному ставленні мас до влади та у владній інерції еліти розпоряджатися, контролювати та регулювати розвиток суспільства.

Відсутність чіткої концепції трансформації суспільства, помилки в суспільно-політичному управлінні призвели до глибокої економічної кризи, результатом якої стало зниження рівня життя людей, загострення соціально-політичних проблем. У пошуках покращення соціального становища занепадала суспільна моральність, коли не лише добробут та благополуччя, а й елементарні засоби для існування діставалися ціною втрати моралі. Згодом

аморальна поведінка стала звичною і, навіть, необхідною. Усе це спричинило соціальну аномію – розпад системи цінностей в українському суспільстві.

У 1994 році Інститутом соціології НАН України було започатковане моніторингове дослідження «Українське суспільство на межі XXI століття». Дослідження було спрямоване на з'ясування особливостей образно-символічного сприйняття української реальності в суспільній свідомості.

Результати досліджень вказують на тенденцію покращення оцінки соціальної ситуації в Україні. Це свідчить про певне подолання атмосфери соціального песимізму та бачення можливостей поліпшення соціального, політичного, економічного становища. Однак образно-символічні уявлення населення про суспільство не мають усталеного характеру. Це проявляється у різких переходах від позитивного до негативного оцінювання громадськістю діяльності політичних акторів, причому вкрай незначною є оцінка ролі моральних регуляторів. До позитивних результатів дослідження відносять тенденцію усвідомлення більшістю населення власної відповідальності за долю країни, що є пріоритетною ознакою образу сучасного українця. Тому можна говорити про суб'єктивну підтримку громадянами соціальних перетворень, що відбуваються в державі [3].

Центр імені Разумкова провів соціологічне дослідження, метою якого було виявлення стану моральності українського суспільства. Опитування здійснювалося тричі: травень 2006, липень 2006 та січень-лютий 2008 року. Респондентам було запропоновано відповісти на запитання: «Як Ви вважаєте, наскільки виправданим є застосування політиками дій, які, хоч і є сумнівними з точки зору моральності, врешті можна привести до поліпшення становища в країні?» В результаті опитування було отримано наступний висновок. Громадяни, які симпатизували політичним силам і політикам, що перебували при владі, були поблажливішими до порушення політиками моральних норм, ніж прихильники опозиції [2, с. 17].

Отже, на оцінку суспільством моральності українських політиків значно впливають суб'єктивні вподобання українців, а не раціонально сформоване розуміння морально допустимого та такого, що суперечить нормам моралі. Оскільки в масовій свідомості немає об'єктивного розрізнення доброго та злого, не можна говорити про відповідальний контроль за діяльністю політиків з боку громадськості, яка визначає моральною чи аморальною є політична поведінка, базуючись на симпатії та антипатії до певних носіїв влади. Тому важливим завданням сьогодні є підвищення моральності всього українського суспільства, яка на даний момент знаходиться на достатньо низькому рівні.

Потрібно відзначити, що українською владою здійснено важливі кроки для захисту та підвищення рівня суспільної моральності. Свідченням цього є Закон України «Про захист суспільної моралі», прийнятий у 2004 році. У даному Законі суспільна мораль визначається як «система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість» [1, с. 192].

У нормативних положеннях Закону об'єктом контролю виступає інформаційна продукція, оскільки вважається, що обіг останньої може мати значний вплив на моральність суспільства. У Законі визначаються основні на-

прямки державного регулювання обігу інформаційної продукції, що впливає на суспільну мораль, а саме:

- формування єдиної комплексної системи забезпечення захисту моральних засад і утвердження здорового способу життя у сфері інформаційної діяльності, освіти та культури;
- недопущення пропаганди в електронних та інших засобах масової інформації культури насильства, жорстокості, поширення порнографії;
- впровадження експертної оцінки відео-, аудіо-, друкованої інформації та інформації на електронних носіях, розроблення механізмів і методик віднесення її до такої, що завдає шкоди суспільній моралі;
- підтримка національної культури, мистецтва, кінематографії, книговидавництва, поліпшення системи пропаганди кращих зразків світової літератури, культури та мистецтва;
- заборона демонстрації нелицензійної аудіо-, відеопродукції на всіх національних телерадіокомпаніях;
- встановлення контролю за обігом продукції, що становить загрозу суспільній моралі;
- приєднання до міжнародних договорів з питань захисту суспільної моралі [1, с. 192].

Дотримання моральних норм і принципів у щоденній поведінці кожного українського громадянина визначає ступінь моральності всього суспільства. Остання, в свою чергу, безпосередньо впливає на моральність української еліти, яка, будучи частиною українського народу, відображає у прийнятті політичних рішень, у публічній діяльності загальний стан суспільної моралі в країні. Тому, висуваючи моральні вимоги вітчизняним політикам, потрібно зосередитися на підвищенні рівня моралі самого українського суспільства. Прийняття Закону «Про захист суспільної моралі» в даному контексті має важливе значення для розвитку українського суспільства.

З метою втілення Закону в життя була створена Національна експертна комісія, діяльність якої спрямована на піднесення культури та духовності українського народу, всіх національностей, що проживають в Україні, утвердження здорового способу життя та належного стану моральності в суспільстві, виховання майбутніх поколінь

українців на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість, на засадах народних традицій, українських звичаїв, етичних норм і правил поведінки, що склалися в суспільстві.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку українського суспільства з метою зростання останнього в культурно-етичному плані важливим є усвідомлення та подолання причин занепаду системи моральних цінностей українського суспільства. До таких причин можна віднести: фрагментарність українського суспільства, що історично складалася впродовж століть; особистісна відокремленість від суспільних проблем; орієнтація на першочергове задоволення меркантильних інтересів; байдужість до загальноцивілізаційного розвитку; низький рівень громадянського суспільства. Вище перераховані причини моральної слабкості суспільства умовно можна віднести до суб'єктивних. Головною об'єктивною причиною є відносно нетривалий період незалежності української держави. Так, як пріоритетними завданнями цього періоду українська влада вбачає в політичному та економічному розвитку суспільства, культурно-етичний знаходиться на другому плані. Яскравим свідченням цього є те, що морально-етичні якості політичних акторів стають резонансними, коли це вигідно їхнім опонентам.

Отже, причини відсутності культурно-етичної складової політичних відносин у сучасній Україні глибоко закорінені в сутності самого українського суспільства. Таким чином, ґрунтовного дослідження потребує аналіз причин низького ступеня моральності українців, що дозволить вирішити проблему моральної неповноцінності суспільства і сприятиме розвитку та процвітанню української держави.

1. Закон України «Про захист суспільної моральності» від 20 листопада 2003 року № 1296 – IV // Відомості Верховної Ради України. – К., 2004. – № 14. – С. 192.
2. Міщенко М. Моральну зрілість не зламати? // Експрес. – 16–18 лютого 2008 року. – С. 17.
3. Українське суспільство 1994–2004: соціологічний моніторинг / [ред. Н. Паніна]. – К.: «Заповіт», 2004. – 64 с.
4. D'Anieri P. Understanding Ukrainian Politics: Power, Politics and Institutional Design / Paul D'Anieri. – NY, London, 2007. – 299 p.

Олександр Мостяєв

Модернізація політичної системи України та розвиток громадянського суспільства у новітню перехідну епоху

У статті показано взаємозв'язок економічного, політичного розвитку та характеристик громадянського суспільства в Україні у роки незалежності, проведено його етапізацію.

The article shows the relationship between the development of economic, political system and civil society in Ukraine during the period of independence with the emphasis on its stages.

Під політичною модернізацією розуміють становлення інститутів і структур, котрі у даній країні можуть максимально забезпечити адекватне реагування і пристосування політичної системи до викликів сучасності. Її розглядають як окремий процес, залежно від країни різною мірою пов'язаний з економічною та іншими видами модернізації. В історії західних соціумів політична модернізація, що відбувалась на органічному ґрунті, просувалась, як правило, паралельно формуванню громадянського суспільства, тому етапи їхнього розвитку так чи інакше корелюють, і також корелюють з етапами економічної модер-

нізації. Однак, у випадку неорганічної модернізації (як в Україні) має місце досить складний і більш автономний процес, коли просування економічної модернізації може суттєво випереджати політичну модернізацію або відставати від неї [16].

Головною ознакою й основою громадянського суспільства є законодавче закріплення юридичної рівності людей на основі наділення всіх членів соціуму рівними правами і свободами, і перш за все виборчим правом. Критеріями же зрілості громадянського суспільства визнаються не тільки ступінь реалізації та гарантій прав лю-